

СПЕЦИФІКА МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У
МАГРИБЬСЬКОМУ ЛІТЕРАТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Igor LOGVINOV,

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
igor.logvinov@ukr.netTHE PROBLEMS OF MIGRATION PROCESS IN
MAGHREBIAN LITERARY MILIEU

Igor LOGVINOV,

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University,
Orcid: 0000-0002-2057-7881, Researcher ID: B-9747-2017

Игорь Логвинов. Проблематика миграционных процессов в магрибском литературном контексте. Статья посвящена продукту североафриканского региона, а именно, магрибскому литературному феномену, который сочетает в себе специфические черты трех культур – арабской, берберской и французской и сегодня занимает особое место в мировой литературе. **Цель предлагаемой статьи** заключается в том, чтобы продемонстрировать, как колонизация Магриба и экспансия французской культуры привели к литературному билингвизму Алжира, Туниса, Марокко. **Новизна статьи** обусловлена тем, что здесь отражена глубинная связь между магрибской франкоязычной литературой и историко-культурным контекстом. **Методы исследования** представляют собой комплекс из сравнительного и историко-литературного подходов. **Выводы.** Франкоязычные магрибские писатели, освещающие проблемы самоидентификации и национальной принадлежности, возрождения личности и бунта, потери идентичности и изгнание, а также женской эмансипации, определяют специфичность этого литературного направления. Их творчество и определило новый тип литературы *d'expression française*, национально-специфическое для каждой отдельно взятой из этих стран.

Ключевые слова: литературный билингвизм, потеря идентичности, автохтонность, культурная изоляция.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Як продукт північно-африканського регіону, *магрибський* літературний феномен поєднує в собі специфічні риси трьох культур – арабської, берберської та французької і сьогодні займає особливе місце у світовій літературі. Колонізація Магрибу, експансія французької культури, політика асиміляції і акультурації, рух опору колонізованих народів призвели до літературного бilingvизму Алжиру, Тунісу, Марокко, що специфічним чином активізувало літературний процес означеного регіону.

Мета статті полягає в тому, щоби в літературно-історичному ключі продемонструвати розвиток та вплив “екзистанс франсез” на магрибську літературу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепт Франкофонна магрибська література конституювалася ще в 50-і роки минулого століття, але лише в 60-х, завдяки працям А. Меммі та А. Катібі, була визнана окремим напрямом у світовій літературі. Фундаментальний зв'язок між магрибською франкомовною літературою та історико-культурним контекстом виокремлює її з маси так званої *колоніальної* літератури. Франкомовні магрибські письменники, що висвітлюють проблеми самоідентифікації та національної приналежності, відродження особистості і бунту, втрати ідентичності та вигнання, а також жіночої емансипації, визначають специфічність цього літературного напрямку. Найвідомішими представниками франкомовної магрибської літератури сьогодні визнаються А. Джебар, М. Діб, А. Меммі, М. Фераун, К. Ясін та ін. Творчість цих письменників визначила новий тип літератури: *d'expression française*, національно-специфічний для кожної окремо взятої з

цих країн.

Феномен магрибської франкомовної літератури висвітлено у цілій низці робіт європейських, американських, канадських дослідників і критиків: Е. Акад, А. Донадей, М. Мілдред, Х. Бгабга та ін. Специфіка цього письменства пояснюється перш за все способом його входження в систему національних літератур, а також – характером його диференціації в загально французькому літературному ареалі. Але усвідомити і ці перші спроби, і весь подальший розвиток цього типу словесності – в цілому нового, хоча й закономірного феномену арабо-берберської культури цього регіону, сприймати це явище як власне магрибське, специфічно національне, а не лише як похідне від французького – внаслідок колоніального *présence française* на території Північної Африки, виявилось гострою необхідністю.

Виклад основного матеріалу. Магрибська література поєднує в собі специфічні риси трьох культур – арабської, берберської та французької. Колонізація Магрибу французькою культурою та рух опору колонізованих призвели до літературного бilingvизму Алжиру, Тунісу та Марокко. Дане географічне поняття знаменує собою дві окремі “ментальні” країни: одну з африканськими витоками, із втраченою індивідуальністю, самотньо пережитим жахливим минулим, що відтворюється письменниками й у ХХ столітті, та іншу – з пошматованого політичними та соціальними протиріччями сьогодення. Таким чином, можна стверджувати про автономне існування марокканської, алжирської і туніської франкомовних літератур.

Зокрема, яскраво презентують так звану жіночу франкофонну прозу Магрибу сьогодні імена алжирки

Ассїї Джебар (літературний псевдонім Фатіми-Зохи Імалейсн, 1936 р.н.) та французької бьорського походження Лейли Себбар (1941 р.н.). Ці письменниці використовують трансформативну і зображувальну силу мови і нарративні стратегії, позичені у культур Заходу. З метою відображення регіональних культурних реалій літераторки застосовують відповідні техніки, в яких гротескно переплітаються мови і традиції. Те, як вони змальовують персонажів, змінює бачення реалій їх власних світів, впливає на сприйняття читачів, які не знайомі з цим регіоном і культурою. Їхні твори ревізують концепт гуманізму – терміна, який літературознавці феміністичних поглядів відроджують як фемігуманізм, несепаратистський фемінізм. Останній має на меті впровадження плюралістичного суспільства, заснованого на відмові від статевого гноблення і домінування, глобального чи локального. У цьому значенні постать кожної з цих письменниць у літературному процесі сучасності є досить презентативною.

Так, окреслюючи досвід магрібської письменниці А. Джебар, наголосимо, що її творчість зазнала суттєвої еволюції від мелодраматичних романів кінця 60-х – 70-х рр: “Спрага”, “Нетерплячі”, де акцентуються особисті жіночі проблеми, до романів останніх десятиліть “Діти нового світу”, “Жінки Алжиру в своїх квартирах”, тетралогії “Алжирський квартал”; тут жіночі характери вже шукають вирішення своїх проблем у власному внутрішньому світі. Ядром романів письменниці завжди є змальовування життя героїнь у площині стосунків між особистістю і суспільством, в усвідомленні статусу жінок і відчутті історії. Варто зауважити, що справді видатною є робота А. Джебар з мовою. Арабські слова у її франкомовних творах, підкреслюючи елемент поєднання культу, утворюють багатомовний палімпсест¹. Створені нею постколоніальні образи – багатомовні і мультикультурні за рахунок радикального білінгвізму. Романи письменниці останнього десятиліття минулого сторіччя “Далеко від Медіни”, “Білий колір Алжиру” слугують своєрідним актом спокути, тут вона віддає належне своєму народові, первісні вірування якого були понівечені негуманною політикою арабізації і не менш жорстоким процесом глобальної ісламізації. Своєю творчістю вона прагне врятувати знехтуване або замовчуване мультикультурне, багатоетнічне, багатоголосе минуле Алжиру.

Нарівні з А. Джебар, письменниця Л. Себбар також займає гідне їй місце у франкофонній магрібській літературі. Вона пише про магрібську іммігрантську спільноту у Франції, визначаючи себе як *croisée*, *полукровкою* на перетині західної і східної культур. Ця авторка використовує письменство як умову життя, як свіжий подих у замкненому світі іммігрантів, щоб зменшити своє власне відчуття “екзилью”. Прагнучи поєднати у собі колишнє та майбутнє суспільства, шукаючи “пращурів і нащадків”, вона розташовує себе і

своїх літературних протагоністів у середземноморському географічному і культурному контексті. Зокрема, у її романі “Мовчання берегів” змальовується, як легітимність французької колоніальної авантюри призводить до фізичного переміщення, еміграції у Францію економічно незахищених магрібців: це, в свою чергу, викликає психологічне переміщення, спотворену магрібську ідентичність, що формується завдяки культурній ізоляції на чужині. Творча розробка письменницею теми іммігрантів ставить під сумнів її французьку культурну ідентичність². Кидаючи виклик ідеї *francisé*, Л. Себбар змушує читачів переглянути лінгвістичні й ідеологічні критерії літературної мови (як французькі, так і франкофонні). Приміром, у трилогії “Шеразаде, брюнетка, кучерява, зеленоока” (1982), “Щоденники Шеразаде” (1985) і “Божевільні історії Шеразаде” (1991) виявляється, що, незважаючи на використання тем, які ставлять авторку в один ряд з франкомовними письменниками (історична амнезія, становище змушених мовчати жінок, їхнє повстання проти соціальних тортур), вона не обмежується лише світом північно-африканських іммігрантів, а відтворює широкий спектр інших маргінальних типажів і етнічностей, які ферментують сучасне французьке суспільство. У романі “Зелений китаєць з Африки” вона порушує питання про пам’ять та ідентичність, прагне закарбувати умови екзилью, змалювати кочування та форму багатокультурної ідентичності, що в цілому відбивають сучасну глобальну ситуацію. У поезиці вигнання письменницька техніка Л. Себбар також посідає належне їй місце. Завдяки зображенню іммігрантського досвіду в постколоніальних суспільствах, завдяки акцентам на взаєминах її героїв з минулим, на стосунках, які стали дуже проблематичними за часів постмодернізму, вона збагачує літературу якісно новими ознаками. Серед домінуючих рис тут виокремлюють плюралізм, багатомірність, відмову від системи фіксованих значень і універсальних істин, від традиційних філософських, етичних та інших опозицій, особливе загострення уваги до феноменів маргіналу³.

Наразі мова піде про роман “Мовчання берегів” (1993) як складову культурно-літературного процесу, авторкою якого є романістка та новелістка Лейла Себбар.

Твір, написаний ще 20 років тому, все ще актуальний, оскільки торкається і розкриває злободенні теми сучасності. Описуючи останній день життя магрібського емігранта у Франції, письменниця досліджує сьогоднішній світ і минулі спогади чоловіка, чие життя ревелює нездійсненні мрії і порушені обіцянки. Перетнувши Середземне море ще молодим чоловіком, щоб працювати у Франції, одружившись з французькою і залишившись на “іншому березі”, він порушує обіцянку, яку дав матері – повернутись додому. Протагоніст відчуває близьку смерть і боїться,

¹ Lionnet Françoise. Logiques métisses: cultural appropriation and postcolonial representations. Postcolonial subjects: Francophone women writers. Ed. Mary Jane Green et al. Minneapolis. U of Minnesota, 1996. P. 321-343; Sam-Long, Jean-Francois. Creolie: Les premiers problemes. Expressions: Revue culturelle reunionaise 1 [The first problems. Expressions: Reunion cultural review 1] (Octobre 1988), P. 11-24 [in French].

² Amselle Jean-Louis. Logiques metisses: Anthropologie de l'identite en Afrique et ailleurs [Metisse logics: Anthropology of Identity in Africa and Elsewhere], Paris: Payot, 1990, 257 p. [in French].

³ Sam-Long, Jean-Francois. Creolie: Les premiers problemes. Expressions: Revue culturelle reunionaise [The first problems. Expressions: Reunion cultural review 1], P. 11-24; Sobel Mechal. The World They Made Together: Black and White Values in Eighteenth Century Virginia. Princeton: Princeton UP, 1988, 388 p. [in English].

що зазнає найвищої форми екзилу – помре на самоті, без жодного мусульманина, який прошепоче традиційну молитву в його останні години.

Мінімалістській стиль Л. Себбар підкреслює простоту щоденного життя на обох берегах Середземного моря – південної Франції, де живе головний герой, та Алжиру, який він пам'ятає. Через серію монологів, пов'язаних асоціативними спогадами, нараторка виводить на передній план фрагментацію і відчуття розриву у буденній рутині іммігранта, демонструючи різні обличчя вигнання і роль спогадів у полегшенні болю. Спогади стають передумовою відтворення минулих думок, почуттів. Духовний і фізичний екзиль протагоніста Л. Себбар нагадує психологічний стан персонажів збірки оповідань “Вигнання і царство” А. Камю – “всі вони – мешканці життєвого “вигнання”, жертви якоїсь невідомої напасті, лихої долі...”⁴, які намагаються знайти своє “царство”, до якого вони прагнуть, іноді навіть не усвідомлюючи, де воно і яке воно.

Читач супроводжує героя в його внутрішніх пошуках і подорожах наяву, рухаючись від внутрішнього монологу до вільного непрямого дискурсу і навпаки, мандруючи в часі та просторі з головним персонажем у перший день літа – його останній – на “іншому березі”. Твір виявляє “тяжіння до відновлення ланцюжка подій, жодна з яких не може бути названа кульмінаційною, до детального дослідження внутрішнього світу героя. Духовна криза часто не пов'язана безпосередньо з аналізованим явищем, виникає як випадок, зовнішньо малопомітний. Складнішою стає система опосередкованих зв'язків між зовнішнім світом і свідомістю індивідуума”⁵.

Щодо героїв роману Л. Себбар “Мовчання берегів”, то вони – безіменні. Протагоніста вона називає *l'homme* – чоловіком, інші дійові особи твору – дитина, мати, три сестри. При перекладі, деперсоналізація “відіграє важливу роль у створенні особливого простору <...>: у результаті заміни імені персонажа на займенникову форму зруйнувалася межа, що відділяє світ персонажа від світу реального читача, зменшилася відстань, що їх відділяє, і читач <...> виявився на ближчій відстані до того, хто розповідає”⁶.

Така техніка анонімності не лише додає нарації загадковості і відчуття позачасовості, але й трансформує розповідь індивідуума в притчу про вигнання і хибність обраного шляху. Анонімний в екзилі чоловік не має ані імені, яке надало б йому індивідуальності, ані прізвища, яке б прив'язувало його до предків; не маючи ідентичності, він, насправді, Будь-хто. Його образ нагадує анонімного героя М. Діба, який вигукує у розпачі: “Ваш світ мені огидний. Люди в ньому занадто страждають. Краще було б знищити нас”⁷. У цьому сенсі він дуже відрізняється від Шеразаде, головної героїні з трилогії письменниці, яка носить ім'я легендарної оповідачки і, таким чином, кидає виклик дискурсу європейського орієнталізму.

Зберігаючи вірність рідній домівці в житті і смерті, матір дає детальні інструкції сім'ї стосовно свого поховання на сільському кладовищі. Її ж син висловлює бажання, щоб після смерті його тіло кинули в море. Таким чином, у смерті, так само як і за життя, вона дотримується споконвічних традицій, звичаїв, релігійних переконань, на відміну від нього. Останнє бажання сина, однак, залишається амбівалентним. Вказівку – віддати його тіло морю, “там, де річка і море перетинаються”⁸ – можна розглядати як побажання повернутись додому, знову перетнути Середземне море, принаймні, символічно, або, можливо, як намір зникнути в просторі між двома берегами, тому що він, імовірно, втрачений для обох. Романістка, на нашу думку, використовує у цьому епізоді прийом *психологічного паралелізму*⁹, порівнюючи протагоніста з рікою, яка, як і головний герой, не знає, який берег їй рідніший, та до якого їй пристати.

Висновки. Як бачимо, розвиток франкомовної магрибської літератури ХХ сторіччя заслуговує на увагу науковців, оскільки змінились географічні межі самого Магрибу. Він налічує не лише три держави – Алжир, Марокко та Туніс, – але й країну, що простягається по інший бік Середземного моря, – Францію, яка сьогодні соціально переважана магрибськими іммігрантами. Імміграція сприяє розвитку нових явищ у літературному процесі Франції, екстраполюючись і на європейську культуру, в якій значне місце посідає арабський субстрат. Відбувається і зворотній процес: змінюється характер власних культур. Взаємодія, метисизація, діалог культур є невід'ємною характеристикою сучасності; їх неможливо ігнорувати, зупинити, а слід лише вивчати і репрезентувати якомога об'єктивніше. Зауважимо також, що проблеми імміграції та її вплив на особистість в історичному та соціо-культурному аспектах, втрата та пошук ідентичності є насущними не лише для духовних маргіналів усього світу, але й для українських іммігрантів.

Igor Logvinov. The problems of migration process in Maghrebian literary milieu. As a product of the North African region, Maghrebian literary phenomenon combines specific features of three cultures – Arab, Berber and French and today has a special place in the world literature. **The purpose** of the proposed article is to demonstrate how the colonization of the Maghreb, the expansion of the French culture, the policy of assimilation and acculturation, a resistance movement of the colonized peoples led to the literary bilingualism of Algeria, Tunisia, Morocco that intensified the literary process in the region in a specific way. **The novelty** of the article consists in the fact that it reflects the deep connection between the Maghreb Francophone literature and the historical and cultural context. The Maghrebian francophone literature was constituted as early as in the 50s of the last century, but only in the 60s, thanks to the works of A. Memmi and A. Katibi was recognized as a separate area in the world literature. **Research methods** are a complex of comparative and historical-literary approaches, The fundamental relationship between the Maghrebian francophone literature and historical and cultural

⁴ Velikovskii S.I. Grani “neschastnogo soznaniia”. Teatr, proza, filosofii, esseistika, estetika [The aspects of “miserable mind”. Theatre, prose, philosophy, essays, esthetics], Moscow: Iskusstvo, 1973, P. 85 [in Russian].

⁵ Balashova T. Frantsuzskii roman 60h godov [The French novel of the 60s], Moscow: Vysshiaia shkola, 1965, P. 100 [in Russian].

⁶ Kornienko A.A. Sovremennaia frantsuzskaia novella v poiskah novykh form [Modern French essay in the search of new forms], Piatiorsk: Gos. lingv. un., 2000, P. 119–120 [in Russian].

⁷ Dib M. V kafe. Rasskazy [In the café. Short stories], Transl. from French by L.Ronskii and M. Unksova, Moscow: Inostr. lit., 1958, P. 17 [in Russian].

⁸ Sebbar Leila. Le silence des rives [The silence of the shores], P.: Stock, 1993, P. 115 [in French].

⁹ Veselovskii A.N. Istoricheskaia poetika [Historical Poetics], Moscow: Vyssh. shk., 1989, P. 101 [in Russian].

context distinguishes it from the mass of the so-called colonial literature. **Conclusions.** The Maghrebian francophone writers covering the issues of identity and nationality, revival of identity and rebellion, loss of identity and exile, as well as women's emancipation, determine the specificity of this literary movement. The most famous representatives of the Maghrebian francophone literature are A. Djébar, M. Dib, A. Memmi, M. Feraun, K. Yasin etc. The creative work of these writers identified a new type of literature: *d'expression française*, nationally specific to each of these countries.

This article researches the migrants' problems and the search for identity in the context of Franco-Maghrebian literary phenomenon of the works of two French-speaking Algerian writers and A. Djébar and L. Sebbar.

Key words: literary bilingualism, loss of identity, authenticity, cultural isolation.

Логвінов Ігор – кандидат філологічних наук, доцент кафедри сучасних іноземних мов та перекладу Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Коло наукових інтересів: франкомовний магрибський літературний процес, жіноча франкомовна проза. Перекладач, співавтор багатомовного тлумачного і перекладного словника дипломатичних термінів.

Logvinov Igor – Candidate of Sciences (Foreign Literature), Associate Professor of the Department of Modern Foreign Languages and Translation of the Faculty of History, Political Science and International Studies of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. Research interests: French-language Maghreb literary process, women's French-language prose. Interpreter, co-author of a multilingual explanatory and translation dictionary of diplomatic terms.

Received: 12.01.2021

Advance Access Published: March, 2021

© I. Logvinov, 2021